

ΑΜΦΙΑΡΕΙΟΥ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

(1887)

Ὡς ἡ τοῦ 1886 ἀνασκαφικὴ περίοδος ἀνηλώθη ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ θεάτρου, ἡ παροῦσα δὲμιον ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου διαρκέσασα ἐστράφη κυρίως περὶ τὴν πλήρη τῆς στοᾶς ἀνασκαφήν, ἀναδείξασα ὅμως ἅμα καὶ ἄλλα τινὰ λόγου ἄξια εὐρήματα.

Τῆς στοᾶς ὅλης διάγραμμα δημοσιευθήσεται ὕστερον σὺν τῷ τοῦ ἄλλου μεταξὺ ἀνεσκαμμένου χώρου· τανῦν δὲ ἐξαρκεῖ πρὸς κατάληψιν τὸ ἐν τοῖς «Πρακτικοῖς» τοῦ 1884 (Πίν. Ε. Ε) δημοσιευθὲν αὐτῆς μέρος, ὅπερ τότε ἀπεκάλυψα.

Ἡ στοὰ ἐκτεινομένη κατὰ μῆκος τῆς ἀριστερᾶς ὀχθῆς τοῦ χειμάρρου κεῖται μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ θεάτρου. Τὸ μῆκος αὐτῆς, ἥτοι πλάτος κατὰ πρόσωπον ὀρωμένης, εἶνε περὶ τὰ 110 μέτρα, τὸ δὲ βάθος ἀσυγκρίτως ἔλασσον (11 μ.), ὡκοδόμηται δὲ πᾶσα διὰ πῶρων σκληροτέρων ἢ μαλακωτέρων πλὴν τῶν ἐν αὐτῇ θρανίων ἅτινά εἰσι μαρμαῖρου. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρὸς τὸ ρεῦμα μακρὰν πλευρὰν ἦν ἀνοικτὴ φέρουσα κιονοστοιχίαν, τὰς δὲ λοιπὰς διὰ τοίχων κεκλεισμένη.

Τοῦ προσώπου αὐτῆς οὐδὲν ἄλλο διασφύζεται κατὰ χώραν πλὴν τοῦ στυλοβάτου, καὶ αὐτοῦ μάλιστα ἐνιαχοῦ ἄρδην κατεστραμμένου, ἐκ τῶν αὐτόθι ὅμως πεπτωκότων λειψάνων ἐξάγεται ὅτι ἐκασμεῖτο διὰ κιόνων δωρικοῦ ρυθμοῦ. Ὑπολειφθείσης μικρᾶς ἔτι μετρητικῆς καὶ ἄλλης ἐρεύνης, δὲν εἶνε τό γε νῦν ἔχον εὐκόλον νὰ ὀρισθῶσι μετ' ἀκριβείας τὰ καθ' ἕκαστον τοῦ προσώπου. Ἐν τούτοις τιθεμένου, κατὰ τὴν ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ κ. Δόρπφελδ γενομένην μέτρησιν τῶν τοῦ στυλοβάτου λίθων, ὅτι τὸ μεταξόνιον ἦτο 2,28 μ., διὰ προχείρου λογισμοῦ κλίνω νὰ εἰκάσω ὅτι στῦλοι ἐν ὅλῳ ἴσταντο 49· ἡ ὑπόθεσις δὲ αὕτη κρατύνεται καὶ ἐκ τοῦ πλάτους τῶν τοῦ διαζώματος περισωθέντων τμημάτων. Διότι τὸ πλάτος ἐκάστης τριγλύφου μετὰ τῆς μετόπης εἶνε 0,763 (0,315+0,448), λαμβανομένου δὲ τούτου

τρὶς (διότι τρεῖς, ὡς φαίνεται, μετόπαι ἀντιστοιχοῦσιν ἐφ' ἐκάστου μεταστυλίου), ἐξάγεται μεταξόνιον 2,289· τοῦτου δὲ πολ-
λαπλασιαζομένου ἐπὶ 48 (κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τῶν 49 στύλων)
καὶ προστιθεμένου καὶ τοῦ ἡμίσεος πλάτους τριγλύφου ἐφ' ἐκα-
τέρας τοῦ προσώπου ἄκρας (ἥτοι ὁμοῦ 0,315), προκύπτει τὸ εἰ-
ρημένον τῆς στοᾶς μῆκος $[(2,289 \times 48) + (1575 \times 2)] =$
110,187 μ. Ὡς πρὸς δὲ τὸ διάζωμα (ὑψ. 0,475) σημειωτέον
ὅτι ἔφερεν ἐπιγραφὴν, ἀνὰ ἑν μέγα γράμμα ἐφ' ἐκάστης μετό-
πης, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς μόνον τρία, ἐπιμελῶς εἰργασμένα (ὑψ. 0,20),
γράμματα περιλείπονται, δύο μὲν ἐπὶ παρακειμένων μετοπῶν
(ΠΟ), ἑν δὲ ἐπὶ ἐτέρας (Ν).

Οἱ δὲ τὰς λοιπὰς τρεῖς πλευρὰς σχηματίζοντες τοῖχοι διατη-
ροῦνται καλῶς, σύγκεινται δὲ τὰ μὲν κάτω ἐκ διπλοῦ στοιχοῦ
πλακῶν ὀρθῶν ἱσταμένων (πάχ. ἀμφοτέρων 0,66) λίθου σκλη-
ροῦ ὑποφαίου, τὰ δὲ ἄνω ἐκ μικρῶν λίθων μετὰ πηλοῦ, ὡς που
καὶ οἱ τοῦ ναοῦ. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων ἦν, ὡς
φαίνεται, ἐπηλειμμένη διὰ χρίσματος ὅπερ, ὡς ἐκ πεπτωκῶτων
μικρῶν τεμαχίων εἰκάζω, ἔφερε καὶ χρῶμα. Περὶ τούτου γίνε-
ται καὶ κατωτέρω ἐν τῇ ἀνατολικῇ πτέρυγι λόγος.

Τὸ ἔνδον τῆς στοᾶς διαιρεῖται διὰ δύο διαφραγμάτων ἐγκαρ-
σίως εἰς κέντρον, ὅπερ καταλαμβάνει τὸ μέγιστον τοῦ χώρου
(περὶ τὰ 95 μέτρα), καὶ εἰς δύο πτέρυγας. Καὶ τὸ μὲν κέντρον
διαιρεῖται πάλιν κατὰ μῆκος διὰ 17 κίωνων ἰωνικοῦ ρυθμοῦ
(διαμ. βάσεως 0,80) εἰς δύο κλίτη· τῶν κίωνων σφῶνται σχε-
δὸν πάντων τὰ θεμέλια, τοῦ δὲ ἐκ Δυσμῶν 7ου ἱσταται καὶ ἡ
βάσις κατὰ χώραν, ἀνιδρύθη δὲ καὶ ἡ τοῦ 15ου βάσις, πρὸς τῷ
θεμελίῳ εὔρεθεισα. Τῷ μακρῷ τοίχῳ τοῦ κέντρου (ἅμα δὲ καὶ
τῆς στοᾶς) παραθίει σειρὰ 53 (1) ποδῶν ἥτοι στύλων θρανίου
συνεχοῦς. Οἱ πόδες οὗτοι ἐπὶ λεπτῆς ἐκαστος μαρμαρίνης πλίν-
θου ἐν μετακέντρῳ διαστήματι 1,83 ἀπ' ἀλλήλων ἐστῶτες, εἶνε
ὀρθαὶ λευκοῦ μαρμάρου (ὑψ. 0,30, πλ. 0,20) ἔμπροσθεν κοίλαι
πλάκες, ἐφ' ὧν ἔκειντο ὀριζοντίως δίκην ἐπιστυλίων αἱ τοῦ θρα-
νίου ἐφ' ἐκάστου ποδὸς συνεχόμεναι πλάκες· αὗται δέ, ὡς ἐκ
τῶν περισωθεισῶν δηλοῦται, ἦσαν ὡσαύτως λευκοῦ μαρμάρου

(1) Τούτων ἐλλείπουσιν 7, ὧν 4 μετὰ τῶν πλίνθων.

(ὕψ. 0.16, πλ. 1.83, βάθ. 0.45-0.40), ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω ἔμπροσθεν ὑπόκυρτοι. Προστεθῆτω δ' ἐνταῦθα ὅτι χάριν τῶν ποδῶν καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν πλακῶν εἶνε καὶ ὁ τοῖχος τῆς στοᾶς ἐλαφρῶς ἐγγεγλυμμένος κατὰ τὰ μέρη τῆς ἐπαφῆς. Τῶν ὀριζοντιῶν πλακῶν σφύζονται κατὰ χώραν δύο συνεχεῖς (ἀπὸ τοῦ 31^{ου} ἕως τοῦ 33^{ου} ποδός, ἔτι δὲ καὶ μέγα τεμάχιον τῆς μεταξὺ τοῦ 49^{ου} καὶ 50^{ου}) ἀνεπίγραφοι· εὐρέθησαν ὁμως ἀλλὰ-χόσε μετακείμενα καὶ τεμάχια φέροντα ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν ὑποκύρτου ἐπιφανείας ἀραιὰ γράμματα (ὕψ. 0.03-0.035), ἐξ ὧν ἴσως ἠδύναντο νὰ ἀπαρτισθῶσιν αἱ λέξεις *Ἐ[ρμ]ο[γ]ένης . . . Ἀμφι[α]ρά[ω]*. Περὶ τῆς θέσεως τῶν ἐνεπιγράφων πλακῶν βέβαιον τοῦλάχιστον τυγχάνει ὅτι δὲν ἔκειντο ἐν τῇ ἀνατολικῇ πτέρυγι· διότι, ὡς ἐξῆς ρηθήσεται, καὶ αἱ πτέρυγες ἔφερον ὅμοια θρανία. Τοῦ λόγου δ' ἐνταῦθα γενομένου, εἰρήσθω ὅτι καὶ ἐν τῷ προδόμῳ τοῦ ναοῦ εὐρηνται κατὰ χώραν πλίνθοι τινὲς καὶ πούς γωνιαῖος παραπλησίων βεβαίως θρανίων, πρὸς δὲ καὶ ἔμπροσθεν τῶν ἐνεπιγράφων βάθρων διήκει θεμέλιον πύρων, ἐφ' οὗ κατὰ τοποὺς σφύζονται τοιαῦται μαρμάρινοι πλίνθοι.

Τὸ δὲ διάφραγμα, ὅπερ χωρίζει τὸ κέντρον ἀφ' ἑκατέρας τῶν πτερύγων, σύγκειται ἐκ τοιχιῶν λεπτῶν καί, καθ' ἃ ἐκ τοῦ αὐλακωτοῦ οὐδοῦ εἰκάζεται, ἐν τῷ μέσῳ ἐκ δρυφάκτου ἐπιτρέποντος τὴν μεταξὺ κέντρου καὶ πτερύγων συγκοινωνίαν. Τὸ διάφραγμα κατὰ τὸ πρὸς τὸν μακρὸν τοῖχον μέρος καὶ μάλιστα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος, ἥτις καὶ καθόλου πολλῶ κάλλιον τῆς ἐτέρας διακρίνεται, ἔχει ὡς ἐξῆς. Πρὸς μὲν τῷ μακρῷ τοίχῳ προσήρκεται παραστάς, πρὸς δὲ τῷ δρυφάκτῳ κίων ἰωνικοῦ ρυθμοῦ ὅμοιος τοῖς ἐν τῷ κέντρῳ, τὸ δὲ μεταξὺ κλείεται διὰ τοιχείου (πάχ. περ. 0.20) προσηρμοσμένου ἐνθα μὲν τῇ παραστάδι, ἐνθα δὲ τῷ κίονι· τὸ ὅλον δ' οὕτω μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ δρυφάκτου μήκος εἶνε 2.76. Τὸ διάφραγμα τοῦτο ὅλον μετὰ καὶ τοῦ αὐλακωτοῦ οὐδοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ δρυφάκτου εἶνε πύρου λίθου. Τοῦ δὲ δυσμικοῦ δρυφάκτου ὁ οὐδὸς εἶνε μὲν μαρμάρου, προέρχεται ὁμως προφανῶς ἐξ ἐπισκευῆς· διότι τὰ μάρμαρα ταῦτα οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ τεμάχια τῶν τοῦ θρανίου ὀριζοντιῶν πλακῶν ἐπὶ τούτῳ αὐλακωθέντα.

Αἱ πτέρυγες ἔχουσαι πλάτος ἐσωτερικὸν ἑκατέρα περίπου 6 μ. φέρουσιν ἀνὰ 10 πόδας ἢ θεμέλια ποδῶν θρανίου ὁμοίου τοῖς ἐν τῷ κέντρῳ εἰρημένοις καὶ δὴ τέσσαρας μὲν πρὸς τῇ βορείῳ πλευρᾷ, ὧν δύο πρὸς ταῖς γωνίαις διαγωνίως, τέσσαρας δὲ ἄλλους πρὸς τῷ ἐτέρῳ τοίχῳ καὶ ἀνὰ μίαν ἔμπροσθεν τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ δρυφάκτου κιόνων. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ πτέρυγι κατὰ τὴν ἄνω δεξιὰν γωνίαν σφίζονται κάλλιστα καὶ αἱ ἐπὶ τῶν ποδῶν πλάκες τοῦ θρανίου, αὗται δὲ οὖσαι ἀνεπίγραφοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ εἰρημένη ἐπιγραφὴ δὲν ἀνήκει τῇ πτέρυγι ταύτῃ, διότι ἄλλως θὰ ἐξικνεῖτο καὶ μέχρι τῶν σφζομένων τούτων πλακῶν. Κατὰ τὴν αὐτὴν γωνίαν τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος διατηρεῖται κάλλιον καὶ τὸ τοῦ τοίχου χρίσμα φέρον ἔχνη ἐρυθροῦ καὶ πρασίνου κοσμήματος (μαιάνδρου κυματοειδοῦς).

Παρὰ τῷ προσώπῳ τῆς στοᾶς καθ' ἅπαν τὸ μῆκος διῆκεν ὑδραγωγεῖον αὐλακωτῶν μαρμάρων ἀσκεπὲς πρὸς ἐκροὴν τῶν ὑδάτων, παραπλεύρως δὲ ἐλάσσονες ὀχετοί, πῆλινος καὶ πῶρινος, ὧν ἄδελον ἔτι τὸ πέρας.

Ἄλλων εὐρημάτων ἡ στοὰ ἦν ἀπανταχοῦ ἐνδεεστάτη. Ἡ ἐπίχωσις διὰ τὸ ἐπικλινὲς τοῦ ἐδάφους ἦν λεπτοτάτη, οὐδενὸς δὲ πρόσθεν ὑπάρχοντος τοιχικοῦ ἢ ἄλλου κωλύματος κατέρρευσαν, ὡς φαίνεται τὰ πάντα εἰς τὸ παραρρέον ρεῦμα.

Πρὸς Α. τῆς στοᾶς παράκεινται λείψανα ἄλλου κτιρίου καὶ ὑπόνομος, ἀλλὰ τὰ περὶ τούτων, ἀτελῶς ἔτι ἐσκαμμένων, ἐν τῇ προσεχεῖ ἀνασκαφῇ.

Πλὴν δὲ τῆς στοᾶς ἐχώρησα ἐπὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς μετὰ τῶν ἐνεπιγράφων βάθρων καὶ τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου ἀνασκαφῆς. Ἄλλ' ἐνταῦθα μόνον τοῖχοι ἀνεφάνησαν ὑστέρων δωματίων, τὸ δὲ ἀξιολογώτατον εὔρημα εἶνε ἄγαλμα ἀκέφαλον καὶ ἡκρωτηριασμένον, μέγεθος ἔχον ἕλασσον τοῦ φυσικοῦ, παριστὰν δὲ βεβαίως τὸν Ἀμφιάραον ὡς τὸν Ἀσκληπιόν, στηριζόμενον ἐπὶ ράβδῳ περὶ ἣν ἐλίσσεται ὄφεις.

Ἐτερον μνείας ἄξιον εὔρημα εἶνε ἀνάγλυφον μικρόν, ἑλλιπὲς τὰ ἀριστερά, ἐφ' οὗ ὡσαύτως εἰκονίζεται ὁ θεὸς καὶ παρ' αὐτῷ ἐπὶ βράχῳ καθημένη ἢ καὶ ἐν Ἀμφιαρείῳ συλλατρευομένη Ὑγίεια· ἄνωθεν δ' αὐτῶν ἀναγέγλυπται ἐν μικρῷ ἀνωμάλῳ

πλαισίῳ κεφαλῇ Πανὸς αὐλοῦντος τὸν οἰκεῖον αὐλόν· ὅτι δὲ ἐθύετο καὶ τῷ Πανὶ ἐν Ἀμφιαράου ἀπαντᾷ παρὰ Πausανίᾳ (Α΄. 34, 3) «πέμπτη δὲ (μοῖρα τοῦ βωμοῦ) πεποίηται *ρύμφαις* καὶ *Παρί* . . . ». Τὸ ἀνάγλυφον εὑρέθη ἐν ἀρχαίῳ ὀχετῷ ὑποκάτω τοῦ βάθρου Σύλλα ἔμπροσθεν (Πρακτ. 1884 πίν. Ε, Κ).

Ἐν ὀχετοῖς ὡσαύτως εὑρέθησαν ἐνεπίγραφοι στῆλαι, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ψηφίσματα φέρουσαι προξενικά, ἢ ἄλλα ἔνιαι ἀναγράφουσαι. Οὕτω γέγραπται λ. χ. ὅτι ἐν κατασκευῇ ὀχετοῦ γενήσεται χρήσις λίθων «τοῦ θεάτρου τοῦ κατὰ τὸν βωμόν»· καὶ τῷ ὄντι ἐπὶ τοῦ μεταξὺ βωμοῦ καὶ περιβωμίου διήκοντος ὀχετοῦ κεῖνται λίθοι, οἵτινες, ὡς ἐκ τοῦ σχήματος δηλοῦται, ἀνῆκον πρὶν τῷ περιβωμίῳ. Προσέτι δὲ ὅτι ὑπῆρχε λουτρῶν ἀνδρείος καὶ γυναικεῖος· περὶ «*λοετρῶν*» αὐτόθι γινώσκομεν ἄλλως καὶ ἐξ ἀρχαίων μαρτυριῶν. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς ἀγῶνας γίνεται ὡσαύτως δῆλον ὅτι ἐπὶ καλῶν χρόνων ἦσαν πενταετηρικοί· ἐν ἐπιγραφαῖς δὲ τοῦ 1884 (Ἀρχ. Ἐφ. 1884 σελ. 124 καὶ 126, 1885 σελ. 100-101) εἶδομεν ἤδη ἐπὶ ρωμαϊκῶν χρόνων ἀναγραφόμενα Ἀμφιάρα (1) καὶ Ρώμαια, μεγάλα καὶ μικρά.

Νομίσματα εὑρέθησαν ἱκανὰ τὸν ἀριθμόν, τὰ μὲν παλαιότερα Ἀθηναίων καὶ Βοιωτῶν, τὰ δὲ πλεῖστα μεταγενέστερα (τοῦ 3^{ου} μ. Χρ. αἰῶνος κλπ.).

Β. Ι. ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ

---

(1) Σημειωθήτω ἐνταῦθα καὶ τὸ παλαιὸν χωρίον «ὁ δὲ Δίδυμός φησι καὶ Ἀμφιαράα ἐν Ὠρωπῷ» (Σχολ. Πινδ. Ὀλυμπ. 7, 153). Ἄλλους τύπους πρβ. C. I. A. 1171, 1174, 1193 κλπ.